

זמני קדושת שביעית בשיחי תבלין

הרב יצחק דביר

בגמרא בסוכה (מ' ע"א) מובא שגם לולב קדוש בקדושת שביעית, על אף שאינו עומד לאכילה, מפני שעומד לכיבוד הבית. מכאן למדו שלא רק על פירות חלה קדושת שביעית, אלא על כל מין מגידולי קרקע העומד לשימוש ולהנאה.

הגדר המחייב בקדושה נלמד מן הפסוק: "לכם לאוכלה – לכם זומיא דלאוכלה, מי שהנאתו וביעורו שווה, יצאו עצים שהנאתן אחר ביעורן". בכלל הגידולים העומדים לשימוש ש'הנאתו וביעורו שווה', (היינו שההנאה מהם איננה רק אחר כילוים) נכללים גם עשבי תבלין המשמשים לתיבול מאכלים וכדומה. הפוסקים נחלקו מהו זינים של עשבים המיועדים לריח בלבד, אך למעשה הכריעו רוב הפוסקים שגם עליהם חלה קדושת שביעית¹.

בפוסקים לא מבואר מהו שלב הגידול הקובע את זמני הקדושה בשיחי תבלין. אקדים ואומר שקטונתי מלהכריע בדיון בסיסי כל כך, אך מאחר ולא מצאתי דיון מעמיק בנושא אמרתי להניח, לפרוש ולעורר את הסוגיה על מנת שיכריעו בכך גדולי הדור.

א. קביעת זמני הקדושה

בגמרא במסכת ראש השנה (י"ג ע"ב) מבואר ששלבי הגידול הקובעים את זמני קדושת השביעית משתנים בין מיני הגידולים:

"אמר רבה: אמור רבנן אילן בתר חנטה, תבואה וזיתים בתר שליש, ירק בתר לקיטה".

יש לעיין לאיזו קבוצה יש לשייך את שיחי התבלין, כעץ או כירק. לצורך זה יש לעיין בטעם החילוק שבין עץ לירק המובא בגמרא (ר"ה יד):

1. בירושלמי (פ"ז ה"א) הסתפקו בדיון קדושת שביעית בבשמים. בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ו ל"ג) הבין שלמעשה הירושלמי נשאר בספק לעניין דין זה, ובימינו ששביעית מדרבנן ספיקה לקולא. אך למעשה החזו"א (שביעית י"ד, ט) הכריע שיש בהם קדושה וכן בספר השמיטה עמ' לג, הגר"מ אליהו בספרו ושבתה הארץ ועוד.

תניא, רבי יוסי הגלילי אומר: 'באספך מגרנך ומיקבך' (דברים טז) - מה גורן ויקב מיוחדין שגדילין על מי שנה שעברה ומתעשרין לשנה שעברה, אף כל שגדילין על מי שנה שעברה מתעשרין לשנה שעברה, יצאו ירקות שגדילין על מי שנה הבאה ומתעשרין לשנה הבאה.

ר"ע אומר: 'באספך מגרנך ומיקבך' - מה גורן ויקב מיוחדין שגדילין על רוב מים ומתעשרין לשנה שעברה, אף כל שגדילין על רוב מים מתעשרין לשנה שעברה, יצאו ירקות שגדילין על כל מים ומתעשרין לשנה הבאה.

דעת רבי יוסי הגלילי שירק הנכנס משנה לשנה שייך לשנת לקיטתו, משום שהוא ממשיך לגדול ולינוק כל הזמן, וממילא ינק מן הקרקע גם בשנה בה הוא נלקט (רש"י² מסביר שהאופן שבו נמדד עניין זה הוא "שהרי גוזזין אותה והיא חוזרת וגדילה"³), אך העץ מסתפק במה שינק מן הקרקע בשנה שעברה. ודעת רבי עקיבא שההבדל בין ירק לעץ הוא בין עץ הגדל 'על רוב מים', שריבוי מים הגשמים מספק אותו ואינו צריך השקיה נוספת, לבין ירק הגדל 'על כל מים' שזקוק לתוספת השקיה בידי אדם.

ישנו הבדל מהותי בין סגנון חילוקו של רבי יוסי הגלילי לחילוקו של רבי עקיבא. חילוקו של רבי יוסי הגלילי נוגע בסברא ובסיבה שהירק שייך לשנת לקיטתו - שהוא מוסיף לגדול גם בשנה זו, וממילא מהווה חילוק זה קריטריון הקובע במה הולכים אחר לקיטה ובמה אחר חנטה. לשיטתו אם כן עשבי ירק ושיחים המוסיפים לגדול ככל עת ואין להם עונה מוגדרת לגדילתם, הרי הם כירק והולכים בהם אחר לקיטתם. לעומת זאת חילוקו של רבי עקיבא אינו מהווה קריטריון לחילוק בין עץ לירק מחמת סברא, אלא עומד על ההבדל שבין עץ וירק, שבעקבותיו אנו למדים שכאשר הפסוק מלמד שהולכים בעץ אחר חנטה דין זה אינו חל גם על ירק. לשיטתו יש לדון מהו הקריטריון הקובע את השתייכותו של המין לירק או לאילן, וכיצד ישליך דין זה על שיחי התבלין.

1. בצלים הסריסים

הגמרא מביאה שההבדל בן שיטתו של רבי עקיבא לשיטת רבי יוסי הגלילי יתבטא בדין 'בצלים הסריסים':

2. שם ד"ה 'יצאו ירקות'.

3. לשיטה זו יש להקשות מדוע אם כן לולב הוא בתר 'חנטה', שהרי ענפי העץ גם הם גדלים בכל עת, ורק הפירות אינם מוסיפים לגדול אחר חנטתם. בשם הרב יהודה עמיחי שמעתי ליישב שכל עץ פרי הולכים בו אחר הפרי, שהוא עיקר העץ. לפי זה בענפי סרק יש לילך בתר לקיטה לפי שיטת רבי יוסי הגלילי. ויש לעיין בעניין זה.

דתנן (שביעית ב', ט') בצלים הסריסין ופול המצרי שמנע מהן מים שלשים יום לפני ראש השנה - מתעשרין לשעבר ומותרין בשביעית, ואם לאו - אסורין בשביעית ומתעשרין לשנה הבאה.

במשנה מבואר שעל אף שהבצלים שייכים למין הירק, דינם משתנה כאשר לא השקו אותם זמן רב. הראשונים נחלקו האם הגמרא התכוונה שהמשנה נכונה לשיטת רבי יוסי הגלילי או לשיטת רבי עקיבא. ההסבר המקובל לכך הוא שהמשנה הזו כשיטת רבי עקיבא⁴, ואף על פי שהבצלים ממין הירקות הם, "מכיון שמנע מהן מים שלשים יום לפני ר"ה נעשו ככעל (כשדה אילן)... דהם לא נסתפקו מ'כל מים' שהן מים שאובין זה שלשים יום, כי אם ממי גשמים, יצאו מתורת ירקות הגדילין על 'כל מים' ונכנסו בתורת שדה הבעל דמסתפק במי גשמים ומתעשרין לשעבר" (רש"י שם). כלומר, להבנה זו, לשיטת רבי עקיבא החילוק בין מין המסתפק במי גשמים לזקוק לתוספת השקיה הוא הקריטריון הקובע האם הצמח מוגדר כעץ או ירק לעניין שמיטה. ממילא לשיטתו לכאורה, שיחי תבלין, שבאקלים שבארץ ישראל מסוגלים להסתפק במי הגשמים⁵, יוגדרו כעץ וקדושתם תיקבע על פי שנת חנטתם.

2. דין אתרוג בשביעית

לפי ההבנה הנ"ל יש להקיש גם להיפך, שמין עץ שלא יסתפק במי הגשמים יוגדר כירק לשיטת רבי עקיבא, וילכו בו אחר לקיטה. אמנם הבנה זו אינה פשוטה, משום שבעץ האתרוג שזקוק לתוספת השקיה אנו מוצאים מחלוקת תנאים (ראש השנה שם):

אתרוג שוה לאילן בג' דרכים, ולירק בדרך אחד. שוה לאילן בג' דרכים: לערלה, ולרבעי ולשביעית. ולירק בדרך אחד: שבשעת לקיטתו עישורו, דברי ר"ג. ר' אליעזר אומר: אתרוג שוה לאילן לכל דבר... אתרוג אחר לקיטתו למעשר ואחר חנטה לשביעית ורבותינו נמנו באושא אחר לקיטתו בין למעשר בין לשביעית.

אנו רואים שנחלקו התנאים בדינו של האתרוג השונה משאר העצים בכך שהוא זקוק לתוספת השקיה. לכאורה, התנאים נחלקו בשאלה לעיל - מה מגדיר את הגידול כעץ או כירק? לדעת הסוברים שהולכים באתרוג אחר לקיטה, הקריטריון הבלעדי הקובע לעניין זה הוא יכולתו של הצמח להסתפק במי הגשמים, ולכן אתרוג שזקוק לתוספת השקיה, יוגדר לעניין שביעית כירק. לעומת זאת, החולקים סוברים שאין להתחשב ביכולתו של

4. זהו הסבר הירושלמי, וכך הסבירו הרשב"א הריטב"א ועוד ראשונים. בנוסף לכך, כפי שיובא להלן, נראה שהרמב"ם פסק כר' עקיבא, ומכך שהרמב"ם פסק גם את דין 'בצלים הסריסין' (שמיטה ויובל ד', י"ז) משמע שסובר שכך סובר ר"ע.

5. כך על פי בירור עם האגרונום ר' מוטי שומרון.

כל צמח להסתפק במי גשמים, אלא על פי המין אליו הוא שייך, ומכיון שהאתרוג שייך לקבוצת העצים הולכים בו אחר חנטה⁶.

3. פסק ההלכה

במקומות רבים בש"ס הגמ' הביאה את חילוקו של רבי עקיבא לבדו⁷, ונראה שלהלכה יש לנהוג על פי דבריו, ואם כן צריך לברר מה נפסק להלכה בדין אתרוג המשליך על ענייננו.

הרמב"ם (שמיטה פ"ד הי"ב) פוסק שאתרוג שחנט בשישית ונלקט בשביעית "הרי הוא כפירות שביעית, ומתעשר כפירות שישית להחמיר". אם כן הרמב"ם מחמיר כשתי השיטות – לנהוג בו קדושה כפירות שביעית, ולהפריש ממנו תרומות ומעשרות כפירות שישית, וכן פסק למעשה השולחן ערוך (יו"ד של"א קכ"ו). הרדב"ז (שם), הכסף משנה⁸ והמהרי"ק⁹ מסבירים שהרמב"ם פסק כתנאים הסוברים שהולכים אחר לקיטה¹⁰, אלא שמכיוון שדין זה פוטר את הפרי ממעשר החמיר גם לעשר אותו¹¹. ואם כן הקריטריון הקובע את קדושת השביעית הוא הסתפקות המצח במי הגשמים, ואת שיחי התבלין שמי הגשמים מספיקים להם יש להחשיב כאילנות, והולכים בהם אחר חנטה.

6. אפשר אמנם לומר שהסוברים שבאתרוג הולכים אחר חנטה סוברים כרבי יוסי הגלילי שהולכים אחר מה שגדל על מי שנה שעברה, אך לא מצינו למי מהראשונים שתלה מחלוקת זו במחלוקת רבי יוסי הגלילי ור"ע.

7. ידוע ש'הלכה כר' עקיבא מחבירו'. בנוסף לכך בקידושין ב: הביאו להסבר הטעם שאתרוג בתר לקיטה משום שדומה לירק שגדל על רוב מים (וכ"כ רש"י בסוכה לט:). אם כן סתמו כדעת רבי עקיבא, וכן העתיק בפשטות הש"ך ביו"ד שלא קמג. כמו כן נראה שכל הספק שהסתפקו בגמ' שם ובגמ' ב"ה טו. בדין אתרוג שייך רק לדעת ר"ע משום שהוא זקוק למים מעבר למי הגשמים, שהרי לשיטת רבי יוסי הגלילי אתרוג אינו דומה לירק, שכשקוצצים אותו פרוי אינו ממשיך לגדול (וכן כתב הגרשז"א במכתב שהובא בספר עטרת שלמה). בנוסף הרמב"ם פסק את דין בצלים הסריסים שהולכים בהם אחר שנה שעברה, ואף על פי שהובאו שני פירושים בראשונים כמי משנה זו, הירושלמי פירש שהמשנה כדעת רבי עקיבא, וידוע שהרמב"ם נוטה לפסוק כירושלמי.

8. כך הביא הכסף משנה בהלכות מעשר שני פ"ב ה"ו. ואמנם בהלכות שמיטה פירש שהרמב"ם פסק כשתי הדעות לחומרא משום שהסתפק כמי ההלכה, אך דבריו קשים מעט משום שלגבי מעשר (שם ה"ה) הכריע הרמב"ם לילך בתר לקיטה בלבד.

9. הלכות מעשר שני פ"ב ה"ו.

10. כך מפורש בשו"ת הרדב"ז ח"ו ב' אלפים קע"ז.

11. לדעת הגר"א (בהגהותיו על השו"ע שם אות קצא) הרמב"ם הבין שאין כאן מחלוקת, וכולם מסכימים שאת קדושת השביעית באתרוג קובעת הלקיטה, ואת חובת הביעור קובעת החנטה.

לעומת זאת דעת החזון איש¹² שהרמב"ם הבין שמן הדין לכל הדעות האתרוג נקבע אחר חנטו. אלא שהחמירו מדרבנן לנהוג בו קדושת שביעית כשנלקט בשביעית. (כשיטה זו שהולכים באתרוג בטר לקיטה פסקו רבים מן הראשונים¹³). לשיטתו אם כן, הקריטריון שעל פיו קובעים את זמן קדושת השביעית היא הגדרת 'עץ' או 'ירק'. לשיטה זו יש להסתפק כיצד יש להגדיר את שיחי התבלין: האם כהגדרתם הפשוטה, שהם ממשפחת הירקות, ונלך בהם אחר לקיטה. או שמא יתכן שיש להשוות את דינם להגדרות עץ וירק שנאמרו בעניין הלכות ברכות, שם נפסק שכל צמח רב שנתי מוגדר כעץ¹⁴, ולפי זה גם לשיטה זו בשיחי התבלין שהינם רב שנתיים החנטה היא הקובעת את קדושת השביעית.

ב. כיצד מחשבים חנטה בענפים?

בגמרא במסכת סוכה (ל"ט ע"ב) מובא שלולב הנמכר בתחילת השביעית איננו קדוש בקדושת שביעית, משום שהולכים אחר שנת חנטו. אם כן, ענפי אילן נקבעים לקדושת שביעית על פי חנטת הענף. יש לברר מהו שלב ה'חנטה' הקובע את קדושת הענף.

בעניין שיעור חנטת הפירות נחלקו הראשונים: יש הסוברים שהחנטה היא תחילתו של הפרי, נשירת עלי הפרח¹⁵. ויש הסוברים שהחנטה היא שליש גידול של הפרי – שהוא השלב בו הפרי מתחיל להיות מוכן לאכילה¹⁶. מסתבר שאם ננסה להקיש דבר זה לעניין חנטת הענף, נראה שלכל הדעות תחילת גידולו של הענף נחשב כחנטה, משום שגם הפוסקים הסוברים שחנטה היא, בענייננו הענף מוכן לחלוטין מתחילת גידולו ואין צורך להגיע לשליש גידול, מה גם שאין משמעות לחישוב שליש בגודל הענף משום שכל ענף גדל באופן שונה.

החזון איש (י', ד') מחלק בעניין זה בין שני סוגי ענפים: ענפים המשתרגים מגופו של הגזע ובאותו המרקם, והינם המשך ישיר אל הגזע (כענפי רוב העצים) – בהם החנטה נמדדת על פי הגזע עצמו, וכאשר תחילת גדילתו היתה בשישית ממילא כל הענפים נחשבים כהמשך של הגזע, וכפרי שחנט בשישית והוסיף לגדול בשביעית שאינו קדוש בקדושת שביעית. לעומת זאת ענפים ועלים שאינם מהווים המשך לשדרת הגזע המרכזית, כגון

12. שביעית ז' י'.

13. כך דעת רש"י, התוס', הריטב"א והרשב"א על הגמרא בראש השנה ט"ו ע"ב, וכך פסק הראב"ד בהלכות מעשר שני פ"א ה"ה.

14. שו"ע או"ח ר"ג ב'.

15. מאירי על הגמ' בר"ה שם, רש"ס פ"ה ה"א ועוד.

16. דעת הרמב"ם הלכות שמיטה ויובל פ"ד ה"ט.

ענפי דקל, עלי גפנים וכדומה – נחשבים כפרי הגדל על גבי הגזע, וחנטתם נחשבת בתחילת גדילת הענף עצמו.

חלוקה זו קשה, משום שבגמרא בסוכה (מ ע"א) ובבא קמא (קא ע"ב) הובא דיון לגבי עצי הסקה ועצים המשמשים למאור האם הם קדושים בקדושת שביעית¹⁷, וקשה להבין שכוונתם דווקא לעצים שגזעם החל לצמוח בשמיטה (מה גם שבדרך כלל אין חותכים מעצים צעירים כאלו להסקה¹⁸). אלא נראה שפשט הגמרא שתמיד הענף נחשב כפרי בפני עצמו ותחילת צמיחתו היא נחשבת חנטה וקובעת את קדושת השביעית. מכל מקום, גם לשיטת החזון איש, עלי התבלין הינם חלק נפרד מן הענף וקדושתם נקבעת על פי חנטתם.

דין זה יוצר מצב בעייתי, משום שקשה מאוד לזהות אלו ענפים החלו לגדול בשמיטה, ואין דרך לדעת אלו ענפים קדושים בקדושת שביעית, כמו כן ייתכן שיהיו ענפים הקדושים בקדושת שביעית שנים רבות לאחר השמיטה.

כעין קושיא זו הקשו בעלי התוספות¹⁹: "היאך מותרים עצים בארץ ישראל להסיק בהן תנור, והלא יש בהן איסור שביעית אחר הביעור?"²⁰. בעלי התוספות מתרצים "ויש לומר דבטלי בשאר שנים". כלומר, מן הדין כל הענפים שהחלו לגדול בשמיטה נשארים בקדושתם, אך מאחר ואיננו יודעים אלו ענפים גדלו בשמיטה הרי הם בטילים ברוב.

על תשובת בעלי התוספות קשה, שהרי במשנה במסכת שביעית (פרק ז', ז') מובא "שביעית אוסרת כל שהוא במינה". כלומר: פירות שביעית אינם בטילים ברוב, אם כן כיצד תירצו התוספות שענפי השביעית בטילים בענפי שאר השנים? התשובה טמונה בגמרא

17. היה ניתן להבין שכל הדיון בגמרא לגבי 'סתם עצים להסקה הם עומדים' אינו נועד לקבוע את מעמדם של כלל העצים לעניין שביעית, אלא שמה שיוגדר 'סתם עצים' ישפיע על עלי קנים ועלי גפנים וכדומה. אמנם רש"י בבבא קמא בפירוש לגבי 'עצים דמשחן' כותב 'והנאתן וביעורן שוה תיחול עליהו שביעית', משמע שהוא מבין שדיון הגמרא נסוב באופן ממשי האם יש לחייב את 'עצים דמשחן' בשביעית.

18. בנוסף, אין לומר שדיברו רק על לולבים וקנים, משום שרש"י כותב שנחשבים הנאתן אחר ביעורם משום ש'נהנים אחר שנעשו גחלת', בקנים ועצי דקל לא מצוי כל כך שיעשה גחלת, וגם לא מצינו איזכור לשימוש נרחב בהם כעצי הסקה.

19. בב"ק קב. ד"ה ה"ג.

20. התוספות מתקשים באיסור השימוש אחר הביעור, אך מעיר החזו"א (שביעית י', ד') שלדין קושיא זו קשה פחות משום שמקובל לפסוק כדעות הראשונים הפוטרות מביעור גידולים רב שנתיים המתקיימים בארץ, וממילא נשארת רק קושיא האם ישנה חובה בכל השנים להתייחס לעצים כקדושים בקדושת שביעית?

במסכת נדרים (נח.) שכתבה על המשנה בשביעית: "אף אני לא אמרתי אלא לביעור, אבל לאכילה בנותן טעם". ונחלקו הראשונים בפירושה:

דעת הר"ש וסיעתו²¹ שהדין ששביעית אינה בטילה נאמר לגבי פירות שעבר עליהם זמן הביעור וצריך לבערם, אבל פירות הקדושים בקדושת שביעית הרי הם בטילים ברוח. לשיטה זו עלי התבלין שאין יודעים בוודאות מתי חנטו בטלים ברוכ²².

אך דעת רש"י והר"ן²³ להיפך, שהדין ששביעית אינה בטילה הוא דווקא לפני הביעור כיון שאפשר לאכול את הפירות בהיתר נחשב 'דבר שיש לו מתירין', אבל אחר הביעור שהפירות נאסרו הרי הם בטילים ברוח ככל האיסורים. לשיטה זו לכאורה עלי תבלין שלא ידוע מתי חנטו אינם בטילים, ויש להתייחס אל כל השיח כקדוש. אלא שישנן מספר סיבות להקל בכך:

1. יש הסוברים שגם הראשונים הנ"ל לא אמרו ששביעית אינה בטילה אלא לעניין החובה לאכול את הגידולים לפני הביעור, משום שיעד שאתה אוכלו באיסור תאכלנו בהיתר'. אבל אין חובה לאוכלם בקדושת שביעית²⁴.

2. גם אם חייבו לאכול את כל הגידולים בקדושת שביעית, דעתם נכונה רק לשיטות הראשונים הסוברות שאנו אוסרים 'דבר שיש לו מתירין' גם כאשר לא יהיה בעתיד היתר לאיסורו, אלא שאפשר לאוכלו בדרך היתר. אבל למעשה אנו נוקטים להלכה שדבר שאפשר לאוכלו באופן מסוים בלבד, כגון גידולים אלו

21. כן בפירוש מהר"י בן צדק, רע"ב, והרא"ש על המשנה שם. וכן בר"ש סירליאו, ומהר"א פולדא על הירושלמי שם.

22. שיטה זו מיושבת לענייננו, אך קשה לדברי התוס' שהם דיברו לעניין ביעור וכיצד התירו ביטול ברוח. החזון איש שם הסביר שהתוספות התכוונו לביטול ברוח בתוך הענף עצמו, היינו שרבה הגידול המותר על האסור, ועל זה נאמר בגמ' בנדרים שגם אחר הביעור מתבטל 'הואיל ואיסורה ע"י קרקע בטילתה נמי ע"י קרקע". אמנם הסברו קשה לכאורה שהרי כל מה שנאמר שדבר שרבו גידוליו על עיקרו בטל זה דווקא בגידולים שהולכים בהם בתר לקיטה וממילא כל חלק מהצמח שייך לשנה אחרת, אך גידולים שהולכים בהם בתר חנטה הכל נקבע אחר חנטת הענף, כפי שלא אומרים שפרי שהמשיך לגדול בשמינית בטלה ממנו הקדושה.

23. בנדרים שם, וכן בתוס' שם, וכן הסביר הרדב"ז בדעת הרמב"ם פ"ז הכ"ב (כך מוכח לכאורה מהרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות פט"ו ה"ח, וכן מהראב"ד שם).

24. כך דעת בנו של הנודע ביהודה ב"ר ד' מהדו"ת נ"ג. הסבר זה ודאי אינו יכול להתפרש בדברי הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות שם.

שחובה לאוכלם בקדושה – הם אינם נחשבים כדבר שיש לו מתירין והגידולים בטלים ברוב²⁵.

3. ברמ"א ביו"ד (סימן ק"ב ד') מובא ש"כל איסור שלא היה ניכר קודם שנתערב, הוי בטל אף על פי שהוא דבר שיש לו מתירין". על פי זה כתב הגר"א שם שאילן שענפיו מותרים, וגדלים בו ענפי איסור (או לענייננו – ענפים הקדושים בקדושת שביעית), הרי הם בטלים, משום שכל ענף שגדל מיד מתערב בתוך התערבות ובטל בה²⁶.

יש שהסבירו²⁷ שהרמב"ם הבין שכל החילוק שבין ביטול קודם הביעור לאחריו אינו אלא לדעת רבי שמעון, אך המשנה במסכת שביעית שלא חילקה בכך סוברת שבין לפני הביעור ובין לאחר הביעור שביעית שהתערבה במינה אינה בטלה כלל. דין זה אינו מצד דבר שיש לו מתירין, אלא מצד מעלתה של קדושת השביעית גזרו חכמים שלא תבטל. לשיטה זו שוב אנו חוזרים לכאורה לכך שענפי התבלין שחנטו בשביעית אינם בטלים ברוב.

אלא שבתוספתא במסכת דמאי (פ"ד ה"י) הובא: "מצרפין פירות ערב שביעית כדי שירבו על פירות שביעית לפוטן מן הביעור". כלומר, כאשר יש בשוק גם פירות קדושים וגם פירות רבים שאינם קדושים – הרי הם בטלים ואין צורך לאוכלם קודם הביעור. תוספתא זו לכאורה סותרת את המשנה הסוברת שקדושת שביעית אינה בטלה²⁸?

בשו"ת המבי"ט²⁹ עמד על קושיא זו ויישב שיש להבדיל בין שני סוגי רוב: "דאף על גב דתנן שביעית אוסרת כל שהוא במינה... היינו כשנתערבו בידוע פירות שביעית עם פירות אחרות. אבל היכא דלא נתערבו אלא שאין ידוע אם הם פירות שביעית אם לא אזלינן בתר רובא". כלומר, המשנה שאמרה שפירות שביעית אינם בטלים ברוב דיברה על ביטול בתערובת, אך כאשר אנו באים לקטוף ענף ואיננו יודעים אם ענף של שביעית הוא, איננו באים להתיר אותו משום שהוא בטל ברוב הענפים שגדלו בשאר השנים, אלא משום שרוב הענפים גדלים בשאר השנים, גם אם היה ענף אחד בלבד לפנינו היינו מתירים אותו

25. דבר זה נתון במחלוקת ראשונים, אך בתרומת הדשן סימן ק"ע הכריע לקולא, וכן פסק בשו"ע יו"ד ס"ט י"ד, ובש"ך שם ס"ק נ"ו, ובשו"ת תשובה מאהבה ח"א ו', ובפתי תשובה ק"ב ח'. (ובדברי הרמ"א יו"ד ק"ב ד' יש לעיין אי פליג על זה ומחמיר).

26. הגר"א שם מתרץ תירוץ אחר ממה שתרץ התוספות בבבא קמא (סא.) ומוכח שהתוס' אינם סוברים כן, ואם כן יישוב זה אינו יכול להתיישב לדברי התוספות שהזכרנו, אך יכול לעזור לנו לדינא.

27. בשו"ת נודע ביהודה שם, וכן בחכמת אדם שערי צדק י"ט כ"ב, ובפאת השולחן כ"ז ביש"ר מ"ז.

28. קושיא זו אינה קשה לשיטת הר"ש וסיעתו הסוברת שקודם זמן הביעור חל דין ביטול ברוב.

29. חלק א' סימן כא.

משום שאנו הולכים אחר הרוב, שמסתבר שענף זה חנט ברוב השנים ולא בשנת השמיטה.

ג. מקור קביעת זמני קדושת השביעית

כפי שראינו, אם נכריע שהולכים בתכלינים בטר חנטה יהיה קשה מאוד לדעת מה קדוש בקדושת שביעית. יש לברר האם יתכן שייקבע זמן שהדרך היחידה לעמוד בו ולנהוג על פיו היא באמצעות שימוש בדין 'ביטול ברוב'.

הגמרא במסכת ראש השנה (יג:) מסתפקת איזה שלב גידול קובע את עונת המעשרות והשביעית של גידולי האורז והדוחן. הגמרא מסיקה למעשה: "הדר אמר רבה מתוך שעשויים פרכין פרכין אזלי רבנן בטר השרשה". רש"י מסביר שמן הזין היה צריך להיות דינם כירק שהקדושה והמעשר נקבעים ע"פ שנת לקיטתו, אך מאחר וזמן לקיטתו ארוך ומתפרש על פני כמה שנים "ונמצאו חדש וישן מעורבים יחד", קבעו חכמים ללכת אחר השרשתו "שבשנה אחת משרשת כל השדה".

לכאורה הגדרה זו קשה, כיצד יש כח ביד חכמים לקבוע את זמני המעשרות על פי שיקולי נוחות? לשאלה זו נתנו הראשונים כמה תשובות:

1. דעת הראב"ד³⁰ שהתורה מסרה את יכולת קביעת זמני קדושת הפירות לחכמים על פי ראות עיניהם, ואפילו בשעה שהשביעית מן התורה.
2. דעת הרא"ש³¹ שחכמים קבעו זמנים אלו לזמן הזה שהשביעית והמעשר מדרבנן, ובזמן שהשביעית תהיה מן התורה יקבעו זמנים אחרים לקביעת הקדושה.
3. דעת רש"י³² שזמנים אלו נאמרו לעניין מעשר ירק שכל עיקרו מדרבנן. לשיטתו יש לעיין מה הזין לעניין שביעית³³.

30. הובא בריטב"א ראש השנה י"ג ע"ב ד"ה 'והא'.

31. רא"ש על מסכת שביעית פ"ב ז', וכך הסביר התוס' שם ד"ה 'מתוך' את דעת רש"י.

32. שם ד"ה 'מתוך שעשויין'.

33. בפני יהושע שם י"ג ע"ב כתב שאכן לדעת רש"י זמנים אלו נאמרו לעניינים מדרבנן בלבד, ומה שמוזכר במשנה שהדין כן גם לשביעית היינו לעניין ספיחין, אבל לעניין קדושת השביעית אזלינן בטר לקיטה. וכן כתב פאת השולחן כ"ב ביש"ר י"ז בדעת הרמב"ם. הרמב"ם בפרק ד' י"א למעשה פסק בכלל כדעת שמואל שהולכים אחר גמר הפרי ולא אחר השרשה, וברדב"ז הסביר שהרמב"ם סובר כרש"י ולכן לעניין שביעית שעיקרה מדאורייתא אין יכולת בידי חכמים לקבוע זמן לזה. אמנם אין דבריו מוכרחים משום שהרמב"ם פסק כשמואל גם לעניין מעשר שוודאי עיקרו מדרבנן (בהלכות מעשר שני פ"א ה"ח) וממילא יתכן שפשוט ס"ל כשמואל בין בדאורייתא ובין בדרבנן.

4. דעת הר"ש³⁴ לעומת זאת שלכל זמני הקדושה יש לימוד מן התורה, וגם מה שאמרו חכמים שהאורז והדוחן בתר השרשה, טעמם האמיתי הוא משום שיש לימוד לכך מן הספרא.

מתוך דיון זה אפשר להסיק מסקנה גם לעניין שיחי תבלין. לשיטת הרא"ש והראב"ד הסוברים שחכמים הם אלו שקבעו את הזמנים, גם בצמחי תבלין, הנשארים משנה לשנה, מסתבר שקבעו חכמים את זמן הלקיטה כזמן הקובע לשביעית, ולא את זמן החנטה שאי אפשר לעמוד עליו. כך דעתו של מו"ר הרב אליקים לבנון³⁵.

סיכום

ראינו שגם אם נאמר ששלב הגידול הקובע בשיחי תבלין הוא חנטתם, כמעט אין לכך משמעות הלכתית בפועל, משום שבדרך כלל לא יזוע אלו עלים החלו לגדול בשמיטה והם בטלים ברוב.

מאידך יש מקום לחשוש ולקבוע את קדושת התבלינים על פי שנת לקיטתם. בין לפי השיטות המסבירות שחכמים קבעו את שלבי הגידול הקובעים את הקדושה, ומסתבר שקבעו זאת ע"פ הלקיטה, בין לפי שיטת רבי יוסי הגלילי, ובין לשיטת החזון איש שייטכן שיחמיר כן גם לשיטת רבי עקיבא.

ישנן כמה נפקא מינות מרכזיות בין השיטות הנ"ל בהם יש להכריע:

א. צמח קטן שניטע בסמוך לשמיטה וצמח צמיחה משמעותית בזמן השמיטה, האם יש לנהוג בו קדושת שביעית גם לאחר השמיטה עד שיחזור להיות ספק אלו ענפים גדלו בשמיטה.

ב. האם יש להפריש תרומות ומעשרות מענפים שנלקטו בשמיטה, אך לא יזוע שהחלו לגדול בשמיטה, על מנת לחשוש לשיטות שהולכים אחר חנטה.

ג. האם ענפים שנלקטו בשמיטה, אך לא יזוע שהחלו לגדול בשמיטה מוגדרים כהפקר.

34. על מסכת שביעית פ"ב ז'.

35. הרב לבנון הסביר עפ"ז שגם כל הדיון לגבי אתרוג אינו נובע בעיקרו מן הצורך לעמוד בקריטריון של 'גדל על רוב מים', אלא משום שבאתרוג קשה לעמוד על שנת חנטתו משום שהוא ידר באילנו משנה לשנה, ולכן נצרכו חכמים לקבועו בתר לקיטה, וסמכו דבריהם על כך שהוא גדל על כל מים'. (על פי זה יוסברו דעות האחרונים המחלקות בין דינו של אתרוג לשאר פירות הדר, ואכמ"ל).

(יתכן שאת שתי הספקות האחרונים אפשר לפתור יחד, אם יפקיר הבעלים את השיחים באופן מפורש בשנת השמיטה, וכך גם יפטרו מן המעשרות).

כאמור לעיל, דעת מו"ר הרה"ג אליקים לבנון שהעיקר כדעות הסוברות שהולכים בתר לקיטה בלבד, ורק תבלינים הנלקטים בשמיטה קדושים בקדושת שביעית, ופטורים מן המעשרות.